

Петрович В.В.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Бундак О.А.ВСП ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
Луцького інституту розвитку людини

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ НАУКИ ПРО ДОКУМЕНТ

У статті розкрито історію становлення та висвітлено основні етапи розвитку документознавства як науки про документ. Змістова основа наукової дисципліни, що вивчає теорію і практику документування, раціональну організацію документальних систем, супроводжується конкретизацією мети її існування. Відповідно визначено, що головним об'єктом документознавства є документ. Встановлено, що документи є невід'ємною частиною різних сфер діяльності людини. Зростання обсягів документів та їх різноманітність зумовлює необхідність постійного вдосконалення методів збереження та доступу до них. Показано, що вивчення історії та еволюції науки про документ допомагає краще зрозуміти принципи організації та збереження документів. Тому пріоритетність дослідження історії та теорії документа не підлягає сумніву. З'ясовано, що документознавство як наукова дисципліна має науково-методологічну основу, яка розвивається на базі теорії інформаційної діяльності як одного з нових наукових напрямів сучасності, яка стверджує, що вся значуща суспільна діяльність базується на інформаційному процесі. Тому поняття інформації є найважливішим у теорії документознавства. Документознавство розглядає інформацію як семантичний базовий елемент документа, фокусується на таких аспектах аналізу інформаційних процесів: онтологічному, гносеологічному, аксіологічному. На основі аналізу наукових публікацій дослідників історії та теорії документознавства встановлено, що воно вперше було створено як допоміжна дисципліна в архівознавстві, а після переходу до інформаційної парадигми і появи теоретичних основ виділилося як самостійна дисципліна. Структура документознавства на сьогодні ще розроблена не повно. Сучасне документознавство має безліч прогресивних концепцій. Науковці постійно працюють над розширенням його змісту та структури.

Ключові слова: документознавство, документ, інформація, наукова дисципліна, документологія.

Постановка проблеми. Документознавство – наука, що комплексно вивчає характеристики документів, процеси їх створення, зберігання та функціонування. Документознавство як сукупність знань про документ і наукова дисципліна знаходиться на стадії свого становлення і розвитку. Таким чином, очевидно, що різні підходи дослідників в цій області до визначення структури комплексної системи знань про документ мають право на існування і обговорення.

Із поглибленням процесів диференціації та розвитку наукових дисциплін, об'єктом вивчення яких є документ, стає очевидним: існує безліч загальних теоретичних принципів, які повторюються в кожній з наук, що вивчають окремі види документів.

Тим часом сьогодні існують знання, які можуть стосуватися наук документно-комунікаційного циклу, і ці знання пов'язані з характеристиками

зовнішньої форми, змісту, функцій документа, проблемами його класифікації та типології, закономірностей історичного розвитку й функціонування, а також універсальних технологій роботи з документами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, як документознавство залишається надто молодою наукою, то обумовлює значну неусталеність поглядів на структуру документознавства як науки і навчальної дисципліни та в підходах до наукової розробки проблем його складових, а також викликає гострі професійні дискусії. При всій різноманітності підходів науковців до структуризації документознавства, на думку В. Барабаш, виділяється їх прагнення об'єктивно, цілісно представити питання теорії документа, закономірності його генезису та еволюції, загальні для всіх наук проблеми функціонування документів, практики їхнього створення [1].

Найвагоміший внесок у розробку загально-документознавчих питань зробили Поль Отле, В. Бездрабко, С. Кулешов, Г. Швецова-Водка та інші. Зокрема, у працях П. Отле викладені фундаментальні основи документознавства. Основні етапи щодо розвитку документознавства та його історії розкрито у працях В. Бездрабко, І. Белоусової, С. Кулешова, Г. Швецової-Водки.

Предмет і об'єкт сучасного документознавства в Україні вивчала І. Матяш. Структурі документознавства присвячені наукові розвідки Г. Швецової-Водки, Н. Кушнарєнко, С. Кулешова, М. Слободяника тощо.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є характеристика документознавства як науки про документ та визначення основних етапів його розвитку. Для досягнення цієї мети у статті вирішуються завдання: розкрити історію та основні етапи становлення документознавства як науки та навчальної дисципліни; показати трансформації розвитку документознавства в ХХ столітті; окреслити сучасний етап розвитку документознавства.

Виклад основного матеріалу. Документознавство належить до категорії молодих наук, яка остаточно не була сформована як наукова дисципліна щодо узагальнюючої сукупності знань про документ. Як стверджує В. Степаненко, виникнення документознавства пов'язане з прикладним документознавством, тобто з появою роботи з документами як специфічної галузі людської діяльності та досягненням певної самостійності. Спочатку це проявилось в уточненні і створенні правил роботи з різними документами і вимог до самих документів на практиці: в процесі управління, в прикладних галузях. Подібні правила почали розвиватися в країнах Стародавнього Сходу, Греції та Римі. Водночас виникла потреба у систематизації документів, і з'явилися перші дослідження такого типу – описи документів та їх каталоги [16, с. 43].

Слід зазначити, що документознавство як наукова дисципліна має науково-методологічну основу, яка розвивається на базі теорії інформаційної діяльності як одного з нових наукових напрямів сучасності, яка стверджує, що вся значуща суспільна діяльність базується на інформаційному процесі. Тому поняття інформації є найважливішим у теорії документознавства.

Структура, загальні властивості та схеми надання, передачі та отримання інформації починає розглядатися науковою дисципліною – документалією. Значна роль на початку ХХ століття у

формуванні «документалії» як практичної діяльності та наукової дисципліни (синоніми «документалії» – документологія та бібліологія) належить бельгійському вченому Полю Отле.

Характеризуючи науковий доробок дослідника В. Бездрабко зазначає, що у своїй праці «Трактат про документалію» П. Отле зробив спробу розширити поняття «документ». Він писав, що документами можна вважати не тільки графічні зображення і текстові записи, але й об'єкти, що несуть певну інформацію. Отже, документом є будь-яке джерело інформації, яке можна використовувати для дослідження або як доказ того чи іншого факту або явища. Приклади документів: рукописи, друковані матеріали, ілюстрації, схеми, музейні експонати. Різні види документів як носії інформації були поставлені П. Отле в один документальний ряд. Для їх комплексного вивчення, на думку вченого, доцільно створення єдиної науки про документ – документології [6, с. 17].

В. Бездрабко, оцінюючи внесок П. Отле у розвиток науки про документ, подає наступне розуміння вченим документознавства – наука, методологія, методи, які розглядаються як: «будь-який документ із загальних і водночас найрізноманітніших позицій»; «узагальнююча наука, що охоплює систематизовану сукупність фактів і явищ, пов'язаних зі створенням, зберіганням, обігом і використанням текстових і будь-яких інших документів»; у перспективі – самостійна наука, спрямована на «виведення методів і засобів документування та комунікаційної діяльності з рабства емпіризму»; теоретична, порівняльна наука з використанням «досить абстрактних методів дослідження, об'єктом яких є всі текстові документи та всі без винятку нетекстові документи» [6, с. 17].

Становлення документознавства як науки нерозривно пов'язане з істориком, архівістом, доктором історичних наук – К. Міт'євим. В. Бездрабко у своїй науковій розвідці присвяченій К. Міт'єву, зауважує, що документознавство, на думку вченого, має бути науково влаштованою теорією, спрямованою на вирішення проблеми загальної класифікації та історії розвитку різних видів документалії [5, с. 19].

Визначаючи документознавство як наукову дисципліну, яка вивчає різноманітні документи, В. Бездрабко слушно зазначає, що документи, методи і системи документування вивчаються різними науками та науковими дисциплінами відповідно до конкретних завдань, які ставлять перед собою [2, с. 31]. Цієї думки дотримуються й інші

сучасні вчені-документознавці. Зокрема, С. Кулешов вказує, що документ як конкретний матеріальний об'єкт соціального походження, основним елементом структури якого є інформаційна складова, опосередковано може виконувати роль об'єкта у будь-якій дисципліні. Ця особливість документа визначила галузеві підходи та визначення претензій на право концепцій та теорій з точки зору історичної науки, джерелознавства, юриспруденції, архівознавства, діловодства, економіки, статистики, інформатики тощо [10].

Розмірковуючи про розвиток сучасного документознавства, науковці дотримуються думки, що бурхливий розвиток науки розпочинається з 1990-х років. Збільшення кола колективних учасників розробки українського документознавства не заважало вченим викладати свої думки стосовно документознавства, а навпаки, акцентували їх. Найвідоміші вчені – професори С. Кулешов, Н. Кушнарєнко, С. Слободяник та інші, які сміливо репрезентували науковій спільноті власні бачення змісту та перспективи розвитку науки про документ [8, с. 165–166].

Першою оприлюдненою авторською працею детального аналізу змісту документознавства та перспектив його розвитку став підручник дослідниці науки про документ Н. Кушнарєнко «Документоведение» (1997), який витримав сім перевидань і, безперечно, є актуальним й у наш час. Вчена стверджує, що документознавство – це метанаука всіх наук документно-комунікативного циклу. За її словами, документознавство як інтегративна наукова дисципліна тісно пов'язана з діловодством, книго-, бібліотеко-, бібліографо-, архівознавством, інформатикою тощо [12, с. 156].

Щодо структури документознавства, то Н. Кушнарєнко ділить документознавство на загальне та особливе [12, с. 154]. В. Бездрабко зауважує, що за Н. Кушнарєнко зміст загального документознавства – це загальнотеоретичні, історичні, організаційні та методологічні проблеми документознавства та документообігу, тобто сутність, об'єкт, предмет, структура, термінологія та встановлення взаємозв'язків з іншими науками, закономірності та принципи створення документів і їх функціонування в системі документальних комунікацій тощо [8, с. 166; 12, с. 154].

Під терміном «особливе документознавство» Н. Кушнарєнко розуміє науку, що вивчає особливості певних типів і видів документів (книги, патенти, ноти, карти, кінофільми, оптичні диски тощо), певні процеси документно-комунікативної діяльності (документування, оформлення доку-

ментів, використання документів). В особливому документознавстві Н. Кушнарєнко пропонує розпізнавати спеціальне та часткове документознавство. До спеціального автор відносить дисципліни, що розглядають особливості документів і є об'єктами бібліотечної, архівної, музейної справи, та фондознавство, каталогознавство, науки про збереження документів, діловодство. Предметом спеціального документознавства, зазначає автор, може бути вивчення специфіки різних процесів документально-комунікативної діяльності (документування, справочинство, фондознавство тощо). Предметом часткового документознавства є окремі види та різновиди документів. Відповідно, на думку автора, документознавчими дисциплінами можуть бути представлені книгознавство, патентознавство, кінознавство, картознавство, галузеве документознавство тощо [12, с. 155].

Принципово інший концептуальний підхід до структури документознавства розвинений професором С. Кулешовим. Так, вчений розглянув структуру документознавства та її взаємозв'язок з іншими науками. Як слушно зауважує В. Бездрабко, ідеї цього теоретика, відомого дослідника в галузі вирішення завдань в області практичної роботи з документами, справляють істотний вплив на розвиток документознавства [2 с. 30]. Серед низки робіт фахівця, особливої уваги заслуговує монографія з історії та теоретичних основ документознавства, що вийшла в 2000 році під назвою «Документознавство: Історія. Теоретичні основи» [10] та підручник «Загальне документознавство», де представлено історію, теоретичні засади документознавства, функції, концепції, класифікацію, проблеми створення, функціонування та зберігання документів тощо [11].

Знайомство з концепцією документознавства С. Кулешова починається з аналізу бачення ним внутрішньої структури, взаємозв'язку компонентів документознавства. В. Бездрабко зазначає, що дослідник, розмірковуючи про структуру, пропонує класичну схему аналізу науки, вказуючи на її загальну і спеціальну частини, що розрізняються за видами документів і типам документації [7, с. 34]. С. Кулешов вважає, що документознавство у всіх його галузях повинно мати загальний предмет та об'єкт, які розрізняються між собою тільки за допомогою спеціалізації об'єкта і предмета загального документознавства [10, с. 39].

У структуру загального документознавства, згідно концепції С. Кулешова, входять не наукові дисципліни, а такі розділи, як «Концепції документа», «Функції документа», «Типологія доку-

мента», «Основні етапи розвитку документа», «Загальні проблеми створення, зберігання та функціонування документа» тощо. Тут визначено загальні проблеми, що стосуються роботи з будь-якими документами [10, с. 46].

Спеціальне документознавство, за концепцією С. Кулешова, також має досить чітко обмежене коло дисциплін, предметом дослідження яких є конкретні види документів і типи документації: управлінське документознавство, картографічне документознавство, кінофотофонодокументознавство, науково-технічне документознавство, електронне документознавство. Як зазначає Ю. Палеха, найбільш розвинутим, «єдиним на сьогодні конституюваним напрямком спеціального документознавства» С. Кулешов визнає управлінське документознавство, що «сформувалося з надр теорії і практики справочинства» і до нашого часу називає себе просто «документознавством», без указівки на вид документації, що досліджується [13].

Відомим дослідником у галузі документознавства є професор М. Слободяник. Під документознавством вчений розуміє «комплекс наукових дисциплін, орієнтованих на всебічне вивчення документа у широкому контексті; а також різноманітних утворень документів, що формують документну інфраструктуру суспільства» [8, с. 171; 15, с. 19].

На думку М. Слободяника, центральним об'єктом документознавства є документ як основний смисловий елемент документальної інфраструктури суспільства. Відповідно до цього бачення документальна наука вивчає максимально широкий спектр документів в різних засобах масової інформації та потреби суспільства в інформації, переданої через ці документи в часі та просторі. Вчений вважає, що соціальна інформація стає документальною тільки в результаті певного виду людської діяльності – документування (збереження інформації). Це положення має особливе значення при вивченні взаємозв'язку між концепціями комп'ютерної (електронної) інформації і електронного документа, важлива роль інформаційної складової документа дає вагомий підстави вважати інформатику фундаментальною наукою про документ [15, с. 18–21].

Запропонована М. Слободяником структура документознавства заснована на необхідності всебічного вивчення документа як системи в єдності трьох обов'язкових елементів – матеріального об'єкту, інформаційного наповнення та комунікативної спрямованості [15, с. 19].

Положення щодо структури документа відображало позицію автора, що документознавство всебічно досліджує документ і сферу його діяльності, які відтворюють зміст один одного. Дослідник вважає, що «документознавство вивчає максимально широке коло документів на різних носіях і потреби суспільства в інформації, що передається з допомогою цих документів у просторі і часі» [15, с. 18]. Таким чином, фраза «широке коло документів» означає, що не всі документи є об'єктом документознавства. Є тільки список дисциплін, які професор вважає особливою галуззю документознавства, що дозволяє пояснити, які саме документи вивчає наука.

У своїх наукових розвідках присвячених з'ясуванню сучасного стану документознавства в Україні, виявленню основних проблем його розвитку як наукової та навчальної дисципліни, В. Бездрабко констатує, що фахові дослідники постійно змагають з-поміж собою в питаннях осмислення змісту традиційного документознавства. Проте, такі дискусії є продуктивними. Вони сприяють народженню новітніх тенденцій, яким властиве прагнення до універсальних теоретичних конструкцій [2, с. 32].

Варто зазначити, що документознавство є й навчальною дисципліною, при вивченні якої у здобувачів освіти формуються певні фахові компетенції, що повинні відповідати ДК 003:2010 «Національний класифікатор України. Класифікатор професій» професії «документознавець». У розділі 4.2 «Професіонали», зазначеного нормативного акта, визначено вимоги до посади і професії «документознавець» – особи з високим рівнем знань та кваліфікації у галузі гуманітарних наук, професійні завдання яких «полягають у збільшенні існуючого фонду (обсягу) знань, застосуванні певних концепцій, теорій та методів для розв'язання певних проблем чи в систематизованому викладенні відповідних дисциплін у повному обсязі»; особа з дипломом про вищу освіту (рівень «спеціаліст», «магістр»), можливо з дипломом про присудження наукового ступеня чи атестатом про затвердження вченого звання [9].

В. Бездрабко наголошує на тісному зв'язку документознавчої освіти з архівною. Вчена звертає увагу на те, що «не йдеться про заперечення їхнього контакту з інформаційними чи іншими науками, а вказується на генетичну спорідненість цих напрямів підготовки й небезпечність ігнорування цього факту» [2, с. 36; 3; 4; 14].

Висновки. Документознавство є науковою дисципліною, яка виникла з традиційного документоз-

навства, яке вперше було створено як допоміжна дисципліна в архівознавстві, а після переходу до інформаційної парадигми і появи теоретичних основ виділилося як самостійна дисципліна, що вивчає різні форми оперативної документації. «Нова версія» документознавства, маючи високу теоретичну забезпеченість, розглядає та використовує широке трактування документа як об'єкта документознавства. З упевненістю можна стверджувати, що назва «документознавство» міцно вкоренилася в своїй сучасній частині.

Структура документознавства ще не розроблена повністю. Багато відомих вчених, такі

як С. Кулешов, Н. Кушнаренко, М. Слободяник та інші, працювало та працюють над проблемою визначення структури документознавства, але єдиної думки з цього приводу не знайдено.

Актуальним є обговорення сучасного стану документознавства та перспектив дальшого розвитку науки. Сучасне документознавство має безліч прогресивних концепцій. Його представники постійно працюють над розширенням бази розвитку та функціонування документознавства, приділяючи особливу увагу змісту та структурі даної наукової дисципліни.

Список літератури:

1. Барабаш В. А. Проблеми становлення та розвитку документознавчої освіти і науки в Україні в інтерпретаціях сучасних вітчизняних учених. *Історія науки і біографістика*. 2014. № 4. URL: <https://inb.dnsgb.com.ua/2014-4/2.pdf>.
2. Бездрабко В. В. Актуальні проблеми документознавства в Україні. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2020. № 1. С. 39–44. DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.1.2020.205365>.
3. Бездрабко В. В. Архівна освіта в Україні: традиції та тенденції. *Український історичний журнал*. 2017. № 3. С. 129–147.
4. Бездрабко В. В. Архівна освіта в Україні: стан і перспективи. *Сумський історико-архівний журнал*. 2018. Т. XXXI. С. 5–17. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2018.i31.p.5.
5. Бездрабко В. В. К. Г. Мігтяєв і становлення документознавства. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2008. № 1. С. 8–21.
6. Бездрабко В. В. Поль Отле і наука про документ. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2007. № 4. С. 6–10.
7. Бездрабко В. В. С. Г. Кулешов і вітчизняне документознавство: до історіографії науки на рубежі століть. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2008. № 3. С. 31–44.
8. Бездрабко В. В. Сучасне документознавство в Україні: концепції, перспективи розвитку. *Український історичний журнал*. 2008. № 6. С. 165–182.
9. ДК 003:2010 Національний класифікатор України. Класифікатор професій : наказ Держспоживстандарту України від 28.07.2010 № 327 (Редакція від 29.12.2022.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text>.
10. Кулешов С. Г. Документознавство: Історія. Теоретичні основи. Київ : УДНДІАСД, ДАККГМ, 2000. 162 с.
11. Кулешов С. Загальне документознавство : навч. посіб. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 123 с.
12. Кушнаренко Н. Н. Документоведение : учеб. 7-е изд., стер. К. : Знання, 2006. 459 с.
13. Палеха Ю. І. Загальне документознавство : навч. посіб. для студ. Вид. 2-е перероб. і доп. Київ : Ліра, 2009. 434 с.
14. Палієнко М. Г. Архівіст інформаційного суспільства: проблеми модернізації системи професійної освіти. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія «Історія»*. 2016. Вип. 3. С. 57–62.
15. Слободяник М. С. Структура сучасного документознавства. *Вісник Книжкової палати*. 2003. № 4. С. 18–21.
16. Степаненко В. А. Трактування документознавства як наукової дисципліни: історичний аспект. *Соціум. Документ. Комунікація*. Вип. 1. 2016. С. 41–53.

Petrovich V.V., Bundak O.A. THE MAIN STAGES OF THE DEVELOPMENT OF THE SCIENCE OF DOCUMENT

The article reveals the history of formation and highlights the main stages of development of documentation as a science of documentation. The semantic basis of a scientific discipline that studies the theory and practice of documentation, the rational organization of documentary systems, is accompanied by a specification of the purpose of its existence. Accordingly, it is determined that the main object of documentation is a document. It has been established that documents are an integral part of various spheres of human activity. The growth of

the volume of documents and their diversity necessitates continuous improvement of methods of preservation and access to them. It is shown that in studying the history and evolution of document science helps to better understand the principles of organizing and preserving documents. Therefore, the priority of studying the history and theory of the document is beyond doubt. It has been found that educational science as a scientific discipline has a scientific and methodological basis, which develops on the basis of the theory of information activity as one of the new scientific directions of our time, which states that all significant social activity is based on the information process. Therefore, the concept of information is the most important in the theory of documentation. Documentation considers information as a semantic basic element of a document, focuses on such aspects of analyzing information processes: ontological, epistemological, axiological. Based on the analysis of scientific publications of researchers of history and theory of records keeping, it was established that it was first created as an auxiliary discipline in archival science, and after the transition to the information paradigm and the emergence of theoretical foundations, it stood out as an independent discipline. The structure of document management today has not yet been developed completely. Modern documentation has many progressive concepts. Scientists are constantly working to expand its content and structures.

Key words: *documentation, document, information, scientific discipline, documentation.*